

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 137 2016

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Andreas Hedberg (recensioner)

Biträdande redaktör: Ljubica Miočević

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Svenska Akademien, Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2017 och för recensioner 1 september 2017. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–36–0

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2017

Den svenska 1840-talsromanen som nationell kartografi¹

Av ANNA BOHLIN

Det är väl känt att Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (del 1–2, 1906–1907) kartlägger nationen – det var trots allt Lagerlöfs uppdrag: en läsebok för folkskolan med en geografisk beskrivning av Sverige.² Det är däremot mindre känt att en motsvarande litterär kartografi återfinns redan i Fredrika Bremers *Midsommar-resan, en vall-fart* (1848) nästan 60 år tidigare. Romanen inleds med en exposé över nationen: varje landskap presenteras med sin särskilda natur, näringar och folk tills beskrivningen efter 40 sidor når Norrland, scenen för romanhandlingen. Faktum är att en stor del av Bremers 1840-talsproduktion kartlägger nationen och i det projektet var hon inte ensam. Det är ingen nyhet att C.J.L. Almqvist gav sig ut på många resor runtom i landet, och att anteckningar, brev och kartskitser från resorna låg till grund för beskrivningar av resvägar och städer i hans litterära verk. Varje litteraturhistorisk handbok kan också meddela att Sophie von Knorring skrev den första svenska roman som utspelar sig bland Västergötlands allmoge och att Emilie Flygare-Carlén mutade in Västkusten som sitt litterära landskap. Trots det har inget samlat grepp tagits om 1840-talsromanen som geografisk beskrivning av nationen. Syftet med föreliggande artikel är att studera den svenska 1840-talsromanen som nationell kartografi och att undersöka vad romanernas framställning av territoriet innebär för föreställningen om nationen.

Geografi är en beskrivning av jordytan – och en produktion av föreställningar om jordytan och dess förhållande till mänskligt liv. Mätningar av det geografiska rummet kan endast återges genom föreställningar kopplade till vetande och makt; det är innebörden i begreppet *imaginative geographies*, utvecklat av geografen Derek Gregory med utgångspunkt hos Edward Said. Som Thomas Mohnike understryker är poängen med begreppet inte att de föreställda geografierna skulle sakna verklighetsgrund, utan just att verkligheten låter sig erfaras först genom en kunskapsordning. Det är också förutsättningen för hur geografi fungerar identitetsskapande.³ Den beskrivning som utgörs av en karta är alltid en abstraktion. Benedict Anderson lyfter fram 1800-talets kartografiska utveckling i relation till framväxten av nationalismen och citerar historikern Thongchai Winichakul: ”A map anticipated spatial reality, not vice versa. In other words, a map was a model for, rather than a model of, what it purported to represent.”⁴

I det avseendet producerar kartan sitt eget objekt, exempelvis en nation. Skapandet av nationen som kartografi äger emellertid inte bara rum i kartböcker och inom geografiämnet, det äger också rum i litteraturens föreställda geografier.

Att nationalism har en bärande koppling till territorium är knappast ett kontroversiellt påstående, men geografen Jan Penrose menar att forskningen om nationalism endast otillräckligt förstått territoriets betydelse. Ett territorium definierar hon som en avgränsad plats: "The creation of a territory creates a place that did not exist previously", och denna mänskliga handling, "the process of bounding space", benämns *territoriality*.⁵ Penrose argumenterar för att nationalstatens succé bygger på en kombination av två olika territorialiteter. Den första uppfattar identitet som kulturellt bestämd; territoriet får betydelse som den geografiska distributionen av denna kultur. Huvudsakligen emotionella band underbygger i det fallet anspråken på jorden. I den andra formen uppfattas identitet tvärtom som territoriellt bestämd. I det fallet avgör de materiella resurser och den symboliska betydelse territoriet representerar vilka strategier som används för att upprätthålla kontrollen över området.⁶ Dessa olika territorialiteter klargör den förskjutning jag vill visa på i romanernas föreställda geografier.

Bremers *Midsommar-resan* frambesvärjer en nationell enhet genom att framställa den nationella kartan som Moder Svea – jag återkommer till det, men vill redan nu peka på paradoxen i att denna enhetliga nation byggs upp av exposén över landskapen, som i sin tur framställs som egna nationella gemenskaper. Denna vaghet i användningen av nationsbegreppet förstärks av skandinavismen, som nådde sin höjdpunkt just under 1840-talet och som också hyllas i flera romaner.⁷ I enlighet med den romantiska nationstanken hävdade skandinavismen, med hänvisning till den fornnordiska litteraturen som gemensamt arv, att Skandinavien i själva verket var en nation. Ytterligare en komplikation bestod i att Norge år 1814 utropat självständighet från Danmark, men med militär makt tvingats in i personalunion med Sverige – även detta blev ett ämne för litteraturen. Nationstanken var ännu endast löst kopplad till nationalstaten: nationen är många nationer och kan samtidigt rymma flera stater.

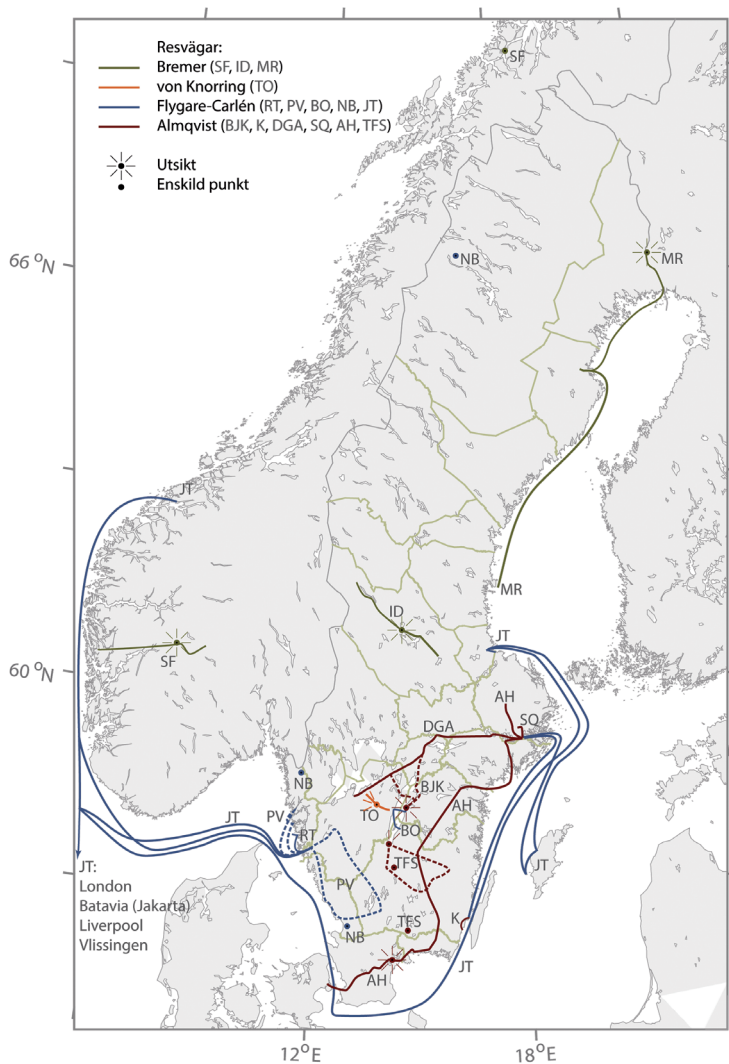
I Franco Morettis *Atlas of the European Novel 1800–1900* analyseras den europeiska – i första hand brittiska – 1800-talsromanens geopolitiska koppling till nationalstaten. I början av 1800-talet var nationalstaten något oöverskådligt, abstrakt och gåtfullt i jämförelse med tidigare maktrelationer. Romanen, skriver Moretti, var den enda symboliska form som förmådde göra nationen begriplig – därav genrens explosionsartade popularitet under 1800-talet.⁸ Moretti utvecklar Benedict Andersons teori att nationen måste förstås som en "föreställd gemenskap" och att 1800-talets roman spelade en nyckelroll i nationalismens framväxt. Anderson visar hur den realistiska romanen bidrog med en ny gemensam, nationell tid, en upplevelse av samtidighet. Framför allt bidrog den till att skapa nationella språk: en mångfald av dialekter skulle likriktas

till en.⁹ Den svenska 1840-talsromanen visar ytterligare ett sätt att skapa nationell enhet: att begripliggöra nationen genom att helt enkelt presentera olika landsändar för varandra i det avlånga, till stora delar svårtillgängliga riket. 1840-talromanen låter läsaren besöka stora delar av Sverige, men inte hela landet – det blir tydligt när resvägarna märks ut på en karta.

Moretti har uppmanat litteraturvetare att i högre utsträckning använda sig av *distant reading*, kvantitativa metoder och att åskådliggöra forskningsresultat med hjälp av kartor, grafer och träd. Hans forskning har kritiserats bland annat för hur biologiska modeller används för att förstå genreutveckling och för hur hans idé om världslitteratur förbiser den lokala meningsproduktionens oöversättbarhet.¹⁰ Det jag i denna artikel kommer att ta fasta på är emellertid användningen av kartan som ett redskap i analysen och Morettis iakttagelser om romanen som nationens symboliska form.

På kartan (nedan) finns utmärkt resvägar och orter i 15 romaner (det totala urvalet omfattar 20 romaner) ur fyra olika författarskap. Den svenska litteraturen innehåller givetvis även romaner som utspelar sig utomlands och i såväl de här behandlade som i andra romaner finns detaljerade beskrivningar av städer som Stockholm, Göteborg, Köpenhamn, Uppsala, Karlshamn, vilket inte framgår av denna karta. Syftet är dock inte att placera in resvägarna i respektive författarskap utan att visa på förändringen av Sverige som föreställd geografi genom förskjutningen av territorialiteter. Urvalet är därför begränsat till romaner som beskriver resvägar i Sverige och Norge av fyra av tidens bästsäljande svenska författare: Bremer (1801–1865), von Knorring (1797–1848), Flygare-Carlén (1807–1892) samt Almqvist (1793–1866).¹¹ En inventering av samtliga resvägar i 1840-talets litteratur skulle givetvis fylla kartan ytterligare, men att dessa fyra författare – var och en med en för sin tid stor läsekrets – gemensamt täcker södra Sverige med några utstickare i norra Sverige och i Norge ger ändå en fingervisning om en stark tendens till kartografi i litteraturen med omfattande potentiell verkningskraft. Av kartans 15 romaner är fyra skrivna i slutet av 1830-talet; anledningen till att de ändå finns upptagna på kartan kommenteras i analysen. För att göra materialet hanterbart har det vidare koncentrerats till samtidsromaner – exempelvis hade Almqvists *Folk-skrifter* (1839) och *Sviavigamal* (1849) kunnat bidra till förståelsen av de föreställda geografierna, men ingår alltså inte i undersökningen.¹²

En annan genre upptagen av kartläggning är reselitteratur, och i undersökningens material spiller fiktionsprosan ofta över i just reselitteratur. Exempelvis försöker Bremer i *Midsommar-resan* oförblommerat sälja in Norrland som turistmål, bland annat genom att uttryckligen ställa romanpersonernas härliga fjällvandring i motsättning till Ida Hahn-Hahns kritiska reseskildring i *Reseförsök i Norden*.¹³ I ett förord till romanen *IDalarna* (1845) ber Bremer vidare om ursäkt för ”synder mot tid och rum” – uppenbarligen förväntades korrekta kartografiska uppgifter.¹⁴ Emilie Flygare-Carléns bio-

Fredrika Bremer:

- SF *Strid och frid* (1840)
 ID *Nya teckningar ur hvardagslifvet. I Dalarna* (1845)
 MR *Midsommar-resan, en vallfart* (1848)

Sophie von Knorring:

- TO *Torparen och hans omgifning* (1843)

Emilie Flygare-Carlén:

- RT *Rosen på Tistelön* (1842)
 PV *Pål Värning. En skärgårds-ynglings äfventyr* (1844)

- BO *Bruden på Omberg* (1846)

- NB *En natt vid Bullar-sjön* (1847)

- JT *Jungfrutornet* (1848)

C. J. L. Almqvist:

- BJK *Baron Julius K** (1835)

- K *Kapellet* (1838)

- SQ *Skällnora Qvarn* (1838)

- DGA *Det går an* (1839)

- AH *Amalia Hillner* (1840)

- TFS *Tre fruar i Småland* (1842–1843)

graf Monica Lauritzen skriver också om skildringen av Gotlands natur och historia i romanen *Jungfrutornet* (1848) att den är ”lika spännande som en ordinär resehandbok”.¹⁵ Det var säkert avsikten. Reselitteraturen som genre kommer emellertid också att lämnas åt sidan; det som intresserar mig i det följande är nationella territorialiteter i skönlitteraturen.

1830-talets landskap: transport

För att visa på förskjutningen i romanens föreställda geografier tar analysen avstamp i 1830-talet. Natur, landskap och kulturell nationalism saknas inte i 1830-talets romaner, men det kopplas inte på samma sätt till ett nationellt territorium. I Sverige var Götiska förbundet under 1810- och 1820-talen en drivande kraft i den första fasen av kulturell nationalism och fornnordiska referenser finns det gott om även i 1830-talets romaner. I Sophie von Knorrings *Illusionerna* (1836) förs en debatt om den nordiska mytologin som poetiskt ämne, och i Fredrika Bremers *Grannarne* (1837) heter den vackraste kon Audumbla efter urkossan i Eddan. Fosterlandskärleken står högt i tak: i von Knorrings *Cousinerna* (1834) prisas de ”svenska” dygderna trofasthet, redlighet och mod, och både i Bremers *Famillen H**** (1830–1831) och *Grannarne* hyllas Karl XII och Gustav Vasa i de mest oväntade situationer. Själva inredningen ”talade svenska” i *Famillen H**** och italienska Hermina fostras till sin nya nationalitet genom lektioner i svensk historia och grammatik, samt tre års studier i ”svenska landthushållningen”. Värdet i att läsa ”svenska skalder” trummas oupphörligen in i både Bremers och von Knorrings läsare, och att föredra utländska romanser och operor framför svenska visor är ett säkert tecken på dålig karaktär. I Bremers *Presidentens döttrar* (1834) formuleras till och med diktarens samhällsnytta som nationalism: författaren ”bevarar nationernas minnen”, får ”nationernas bröst” att andas ”friare” samt ger läkning och återupprättelse ”då en nation blöder”.¹⁶

Naturen, däremot, refererar inte till ett nationellt territorium, utan pekar utöver sig självt i en allegoriserande gest mot själens landskap. Den borgerliga realistiska romanen drar, som bekant, in i svensk litteratur genom Skanstull i snöstorm, men yrvädret hindrar berättaren i Bremers *Famillen**** från att se ”den stora präktiga hufvudstaden”, och stadsvyerna uteblir även i fortsättningen. Godset Thorsborg hör inte hemma på kartan utan i den gotiska litteraturen och detsamma gäller den omgivande skogstrakten.¹⁷ När insjön avspeglar solnedgången och den omgivande skogen, översätts sjön omedelbart till ”själens spegel”. En snarlik naturbeskrivning bildar en allegorisk tavla över våren och ett åskväder liknas vid romanpersonen Elisabeths påverkan på sin omgivning.¹⁸ Realismen håller sig inomhus och skildrar relationer mellan människor; en idealiserad natur får bistå med romantiserad fördjupning av psyket.

Grannarne var Bremers största succé utomlands – från och med 1840-talet skrev Bremer, liksom von Knorring och senare Flygare-Carlén, inte bara för en svensk utan också för en internationell publik.¹⁹ Berättaren anländer till sin makes gård i Småland, men det specifikt småländska får läsaren förgäves leta efter. Landskapet är idealiserat och kallas mycket riktigt ”paradiset” – Carina och Lars Burman har betonat romanens drag av ”utopiskt skapelsesdrama”.²⁰ Det ordas en hel del om naturen: natur är uppfriskande för inre och yttre hälsa, trädgårdstjappan ger välbehövliga inkomster, men naturen är åter i första hand gestaltning av människans natur och väderlek metaforer för sinnesstämningar. Det är först med Almqvists *Tre fruar i Småland* (1842–1843) som Småland blir med tidens språkbruk en ”ort”, i Lars Burmans översättning till nusvenska ett ”ställe som skiljer sig från omgivningen; alltså är andemeningen att Småland är något helt annat än övriga Sverige”.²¹ Småland har blivit en ”nation” med ”hufvudstad” Jönköping.²²

I upptakten till von Knorrings *Illusionerna* befinner sig Ottilia i juli 1812 på sin mors lantliga gods i lindbersån för att äta smultron och grädde, då den vagn anländer som ska ta henne till Stockholm. Resan dit använder dock författaren inte för att kartlägga nationen, utan för att gestalta kvinnors villkor: vagnen är täckt och det är opassande för en flicka att gå på upptäcktsfärd i gästgivargårdar. ”Stockholms yttre skönhet” är i alla fall inte ”en illusion, som bedragit mig”, konstaterar Ottilia när hon första gången, färdats in genom ”Hornstullen” och betraktar staden från Södermalmstorg, men mer än så får läsaren inte se av huvudstaden – vid höstens inflyttning till våningen på Drottninggatan har Ottilias rum ”ingen annan utsigt än himmel och tak”. Frånvaron av realism speglar här inte bara kvinnors villkor utan också den föreställning om kärlek som är resultatet av dessa villkor. Den frånvarande naturbeskrivningen får en liknande funktion i debutromanen *Cousinerna* som kretsar kring 1500-talsslottet Ulfsborg, beläget på obestämd plats vid Väneren i Västergötland. Huvudpersonen Amalia tar visserligen båten från Norrköping och passerar Oxelösund, men mer hinner hon inte notera – Amalia är upptagen med att flirta. Likaså tröttnar snart hennes kusin Axel på båt över Vättern på att titta på ”det lilla, åldriga Vadstena” och återgår till sina kärleksbekymmer.²³

Själva landskapet Västergötland är däremot en av huvudpoängerna i *Torparen och hans omgivning. En skildring ur folklivet*, publicerad 1843. I ett förord åberopar von Knorring sin egen hemhörighet i Västergötland, och den kunskap hon genom ”en stor tjänstfolkspersonal” har sedan barndomen ”om landtfolket, åtminstone i hennes egen provins”.²⁴ I vissa avseenden är också romanen ett socialt reportage. Elisabeth Mark Ullstad har visat att romanens många uppgifter om allmogens inkomster, kläder, mat, seder och bruk stämmer väl med den bild som etnografisk forskning om Västergötland under denna period ger.²⁵ Under 1830-talet var von Knorring den författare som publi-

cerades mest i antal sidor och hon lästes också utomlands.²⁶ Det måste därför betraktas som en händelse när hon efter en lång rad framgångsrika romaner i högreståndsmiljö presenterade torpare i ett nationellt bestämt Västergötland för sin stora läsekrets.

Almqvist ser vid första påseendet ut att bryta mönstret med 1830-talets idealiserade eller helt frånvarande geografier. *Drottningens juvelsmycke*, publicerad redan 1834, lokaliserar berättelsen med stor precision, såväl ramberättelsens Ribbingsholm vid sjön Glan, som själva handlingen, genombruten av gatunamn och platser: kirurgerna diskuterar androgynen på Skeppsbron, Adolfine får önskad eskort av Gustaf III:s mördare längs Trädgårdsgatan och dramats scener placeras sorgfälligt på Stockholms stadskarta eller i Kolmården.²⁷ Roland Lysell har emellertid visat hur den avslutande avrättningsscenen byggs upp av illusoriska effekter: rummet är en scen. "[D]e faktiska referenserna till Solna skog har transformerats: det vi ser är ett spel av ljus, strålar och dimmor, ingalunda skogens flora och fauna."²⁸ Detsamma gäller skogen i Kolmården, gestaltad genom Tintomaras upplevelse: "Alla sin barndoms kulisser såg hon förverkligade i jättehöga sanna trån, och hon hoppade ännu i theatertrapporna, tyckte hon [...]"²⁹ Lokaliseringen av romanhandlingen är visserligen exakt, men landskapet är en teaterscen, inte en nation.

Lysell lyfter i samma artikel också fram *Kapellet* (1838), Almqvists första folklivsskildring, som verkligen inleds med en ingående och verklighetstrogen beskrivning av vägen från Kalmar till Påboda vägskäl. Där far adjunkten "vesterut i skären till kapellet" mot den fattiga fiskarbefolkning som kommer att väcka hans sociala patos och förnya hans predikokonst, men den delen av skärgården har aldrig varit bebodd.³⁰ Lysell konstaterar att vägskälet är "en väg in i fiktionen".³¹ Inte ens i *Svenska Fattigdomens betydelse* (1838) från samma år använder Almqvist den nationella kartan annat än för att utveckla betydelsen av att Skandinavien är en isolerad halvö. Verket ingår i *Törnrosens bok* och det har diskuterats om det är ett nationellt manifest eller om programförklaringen ska förstås ironiskt.³² Oavsett vilken tolkningsmodell som väljs, efterlyser Almqvist en nationalkänsla som bottnar i svensk natur, men övergår till en generell diskussion av nationell flora och fauna utan att förankra den i landets geografiska skillnader.³³ Almqvist åberopar en naturlig hemhörighet i landskapet, vilket är ett av de emotionella band till territoriet som Penrose lyfter fram som kännetecknande för den territorialitet som grundar sig på kulturell identitet.³⁴ Ändå framstår den föreställda geografin här som idealiserad.

I Almqvists *Baron Julius K** (1835) refererar hemlandets landskap till själens landskap – fosterlandet fungerar här som färdmedel till det Heliga Landet. Själva resan introduceras av herr Hugo som en allegori för äktenskapet: "att vara gifta, det är att resa genom lifvet tillsammans". På vägen från Jaktslottet i Närke ner till Medevi brunn inleds en diskussion om växter. Mot åsikten att "det materiella, liflösa innehållet" är betydelselöst, eftersom det är växternas "idealistiska form" som förtjuser, förespråkar det

förlovade paret – och Almqvist – åsikten att det är just växternas fysiska egenskaper som ska tas tillvara för andlig kommunikation: det behövs ”en Naturalhistoria för Poesien”.³⁵ På samma sätt transporterar utsikten från Omberg Baron Julius K* till själens landskap, Palestina.

Till skillnad från von Knorrings kusin Axel får sällskapet från Jaktslottet en gedigen *sightseeing*-tur i Vadstena och Alvastra, som också förflyttar deltagarna i historien: Eleonora tycker sig vara ”tillbaka i Medeltiden”. Efter fotvandringen upp på Omberg berättar baron Julius om sin pilgrimsresa:

”Jag har varit på Carmel,” svarade han sakta. “[...] Deruppe har man en intagande utsigt långt bort öfver Medelhafvet åt vester, liksom vi här skåda öfver vårt lilla medelhaf, Wetertern. Vore Tåkern belägen längre ifrån oss, så skulle jag jemföra den med Tiberias sjö eller Gennesaret.”³⁶

Som Lysell påpekar ”projicerar [baronen] detalj för detalj landskapet i ’Palestina, det förlovade landet’ på Östergötland”.³⁷ Denna dubbel exponering smittar; på båten från Vadstena dröjer sig fortfarande bilden av Östergötland som ”Österlandet” kvar hos Eleonora och ”Westergötlands blånande kust låg för mina ögon såsom Occidenten”.³⁸ Almqvist följer här en lång protestantisk tradition som i första hand förstår vallfart som en inre resa: det Heliga Landet är själens landskap.³⁹ Hur långt Almqvist är beredd att driva idén om Palestina som själens hemvist blir tydligt i kapitlet ”Själens Geografi” i *Tre fruar i Småland*: ”Känslan är Juda rike i vår ande; Tanken är Israels rike.”⁴⁰ I en katekesliknande framställning utläggs Bibelns historieskrivning som själens historia. I *Baron Julius K** har det kartlagda fosterlandet fortfarande som första uppgift att transportera till andens geografi, till det Heliga Landet eller till poesin.

Det finns en resväg som svenska litteraturvetare hittar utan karta: ingen har kunnat undgå att stiga på ångbåten Yngve Frey vid Riddarholmen, lägga till i Strängnäs och på kvällen vara framme i Arboga, för att därifrån resa vidare via samma skjutsställen som sällskapet i *Baron Julius K**. Ortsnamnen är många och har ett antal funktioner i Almqvists *Det går an* (1839) – framför allt dras de in i romanens grundläggande tolkningskonflikt mellan ekonomi och romantik. Mellan Mariestad och Lidköping finns två alternativa vägar: ”den gudomliga vägen öfver Kinnekulle” eller vägen ”nedåt Enebacken öfver slätterna”. Sara omtolkar genast Hellekis gudomlighet till affärsmöjligheter, men Albert vägrar göra avkall på romantiken – han vill inte ”att så gudomliga platser, som Hönsäter, Hellekis och Råbäck skulle uppoffras till mål för blotta glasmästarönskningar”.⁴¹ Resvägen från Arboga är dock bestämd av Saras lista över skjutsställen med miltal för beräkning av skjutspengar, och många andra svenska orter nämns som del i Saras affärsplan (var hon kan få avsättning för det kitt hon ska tillverka) eller som mål för Alberts resor i tjänsten. Ortsnamnen är handelsvägar i en ekonomisk kalkyl.

I *Det går an* apostroferar Almqvist ”Westergötlands geografi” och beklagar att ”Geografien [...] ständigt låter öfverrumpla sig af Historien”.⁴² Möjligen vinner historien, men geografin hävdar sig väl: nationell kartografi pågår tveklöst. Till skillnad från de emotionella band som efterfrågas i *Svenska Fattigdomens betydelse*, fokuseras emellertid här geografin som materiell resurs för mänsklig överlevnad, vilket för Penrose kännetecknar den andra formen av territorialitet, där identitet är territoriellt snarare än kulturellt bestämd.⁴³ Handel snarare än odling fokuseras, men med en begynnande kapitalistisk ekonomi och ändrade konsumtionsmönster innebär handelsvägar överlevnad; en väsentlig aspekt av nationalism är nationen som handels- och konsumtionsgemenskap.⁴⁴ Medan geografin är allegoriserad i *Familjen H****, *Grannarne* och *Drottningens juvelsmycke*, och så gott som frånvarande i *Cousinerna* och *Illusionerna*, ingår *Kapellet*, *Baron Julius K**, *Det går an* och även *Skällnora Quarn* (1838) i kartläggningen av nationen med realistiska landskapsskildringar. Resvägarna finns därför ut-satta på kartan. De föreställda geografierna fungerar dock på olika sätt: i *Kapellet* beskrivs landskapet och det fattiga folket, men utan relation till varandra, i *Baron Julius K** transporterar landskapet i tid och rum, medan *Det går an* kartlägger nationen som kommersiellt vägnät snarare än kulturell gemenskap – det görs ingen skillnad mellan Sörmland, Närke, Västergötland. Det skulle snart ändras.

I Emilie Flygare-Carléns *Pål Värning*, utgiven fem senare år (1844), förenas de två territorialiteterna. Liksom *Det går an* framställer romanen färdvägarna som handelsvägar: Pål lämnar värdshuset Knäppen i skärgården ”halfväges emellan Sote-fjorden och Marstrand” för att ta tjänst som kypare i Göteborg, men byter sedermera bana och ger sig i stället ut på vägarna för att sälja trycksaker – ”psalmböcker, katkeser, a-b-c-böcker, visor, sagor, taflor och träsnitt”. Dessvärre går affärerna dåligt eftersom han valt samma väg som västgötaknallarna över Alingsås och Borås till Småland. På vägen hem gör han dock inte om samma misstag, utan går den mer lukrativa vägen genom Halland. I Falkenberg blir Pål en tid anställd på tryckeri innan han återvänder till Göteborg. Hans fästmö Nora vandrar förvisso inte ensam på vägarna, men gör en motsvarande arbetsvandring, om än genusbunden. Från Knäppen via Påls barndomshem i närbeläget fattigt fiskeläge kommer Nora med båt till Fiskebäckskil för att lära sig ortens berömda vävkonst och därefter får hon tjänst på ett konditori i Göteborg, dit hon anländer efter ”en frisk segling”. Romanen avslutas där den började på Knäppen, nu med Pål och Nora som nya ägare. Till skillnad från i *Det går an* framställs dock Pål med sitt ”berserker-raseri” som en representant för den ”numera utgångna jätteracen” medan smålänningar får karakteristiska egenskaper. Smålands blomstrande natur jämförs med bohuslänska klippor (till de senares fördel) och vid midsommarfirandet i ”nationaldrägt” i småländska Kånna bidrar även Pål med ”den i Bohus län allmänt brukliga ’engelskdansen’”.⁴⁵ Landskapens skilda natur, folkets särdrag samt seder och bruk är här del av

de ekonomiska vägarnas föreställda geografier: emotionella, kulturella band till jorden kombineras med den som bygger på materiell behovstillfredsställelse. En territoriellt bestämd identitet tar överhanden och förstärks av emotionella band till territoriet.

Moder Sveas kartkropp

En särskilt tydlig konkretisering av föreningen mellan de två territorialiteterna är kartan som en älskad kropp. I början av 1800-talet etablerades den jämförande geografin som självständig akademisk disciplin med de tyska forskarna Carl Ritter och Alexander von Humboldt. Tidigare klimatologiska idéer om landskapets betydelse för folkets egenskaper grundades nu i ett systematiskt studium av jordytan och hur jordens utformning sätter villkoren för nationernas liv.⁴⁶ Kartan fick avgörande betydelse för att förstå världshistorien. Även i den svenska skolundervisningen i geografi satte denna förskjutning spår: under 1800-talet användes kartan i allt högre utsträckning i undervisningen än tidigare.⁴⁷ Denna visuella pedagogik får i 1840-talsromanen ofta formen av kartkroppar – knappast en ny idé men förvisso med ny innebörd i jämförelse med tidigare epokers kartkroppar.⁴⁸

Upptakten till Bremers *Midsommar-resan* är, som nämndes inledningsvis, en landskapsinventering, men allra först får läsaren möta Moder Svea:

Hvad jag älskar, hvad jag högst af allt skapadt älskat allt sedan min ungdom, har ett skönt anlete. [...] Hög är min älskades gestalt, stora de kontraster den företer, ifrån dess fot, som östervågor bada, som blomstermattor smeka, och upp till dess hjessa, der den sätter på sig en krona af vigglika isfjell, öfver hvilka norrsken flamma!...

Nationens karta är en älskad kropp, som på nästa sida identifieras som ”vår moder Svea”. Konsthistorikern Silke Wenk diskuterar betydelsen av att kvinnliga personifikationer av nationerna, från franska revolutionen och framåt, intar det symboliska och fysiska rum som tidigare upptagits av kungens kropp. Hon betonar den maktförskjutning som sker i genusbytet av representationen av maktens ”heliga centrum”. Kvinnlighetens traditionella koppling till prehistorisk natur och reproduktion ger nationen en förankring i mytisk tid och ett slags garanti för framtid, men tydliggör samtidigt att nationen endast existerar genom en performativ handling.⁴⁹ Längre ner utvecklas Sveas moderlighet – hon får ett kartbarn: ”Norrlands östra, äfvensom hela Sverges östra kust, böjer sig mot Finland, liksom en moder böjer sig efter sitt frånskiljda barn.”⁵⁰ Förlusten av Finland år 1809 får därmed en bestämd makt- och känslstruktur genom kartkroppen.

Stiliga kartkroppar återfinns även i Almqvists verk, inte minst i guvernantromanen *Amalia Hillner* (1840). För att förmå eleven Constances att älska landet ska Amalia inte rabbla namn: ”Nej; utan jag låter henne först rita upp ett land, efter chartan,

och lavera kustkonturerna mycket vackert med blågrönt.” Dessa kuster innefattar både Norges – ”en ganska krånglig kust att teckna” – och Sveriges – ”mindre taggig”. Därpå berättar Amalia ”hvad folk der bor, jemte äventyr och händelser i trakten” medan inlanden på kartan fylls i med berg, floder, insjöar, städer, landskapsgränser och län. Öar är särskilt roliga att måla:

Öland, smärt och rak som en kavaljer före dansen, och Gottland, litet trindt, likt en gumma, en snäll hushållerska, som sitter och tänker på fårkött med rofvor, och som der-vid nickar med hufvan (hufvan är Fårön, der upp i norr).

En gumma som tänker på fårkött ger kanske inte lika omedelbara erotiska associationer som en dansberedd kavaljer, men båda kropparna fungerar för att ”göra Constance så intagen” att ”hennes ögon [...] glimma”.⁵¹ Att införliva kartkroppen med den egna kroppens rörelser väcker kärlek: den territoriellt bestämda identiteten laddas med känslor.

Geografiundervisning förekommer på fler ställen i 1840-talsromanerna, inte minst i Emilie Flygare-Carléns författarskap. För Pål Värning blir det en vändpunkt när han en dag får ”en svensk historia och en ’lättfattlig’ geografi”. I Påls huvud har ”stat och land och kung och folk hittills utgjort en enda stor saga”, men nu börjar han ”att någorlunda för sig sjelf reda dessa ting; och historien liksom geografin blef nu hans glädaste sysselsättning”.⁵² I genombrottsromanen *Rosen på Tistelön* (1842) är geografiundervisningen inte begränsad till Sverige eller Skandinavien. Till tullverkets jaktlöjtnant Arvid Arnmans många välsignelsebringande verk i sin barndoms fiskeläge hör en skola. Som lärare har Arvid engagerat båtsman Flint och han har ett favoritämne: ”bäst var han [...] under sina lektioner i geografin”. Båtsman Flint följer samma pedagogiska princip som Amalia och ”uppritade med ett stort stycke krita på bordet ett slags figur, nästan cirkelrund. Deruti drog han betänksamt åtskilliga kroklinier, så att det hela ungefär fick utseende af ett kålhufvud”. Inför sina gapande åhörare förklarar båtsman Flint jordgloben:

”Och detta här,” pekande på ett bredt streck, liknande stjelken på kålhufvudet, ”är axeln, hvarpå jorden snurrar omkring. Det är två ändar på’n; denna här kallas nordpoln [...]. Och detta – och detta – är alla verldsdelarne. Jag skall skriva på hvad de heta.”⁵³

Det kartografiska projektet öppnar här nationen mot andra världsdelar. De ”kroklinjer” båtsman Flint ritar upp på kålhufvudet driver romanintrigen, som bygger på internationell handel – och smuggling. Det finns anledning att återkomma till *Rosen på Tistelön* i avsnittet om gränser och skurkar.

Gemensamt för samtliga 1840-talsromaner i urvalet är att de framhäver skillnader mellan landskapen och uppfattar att folken har olika karakteristiska formade av landskapet, eller med Bremers ord ”provinserna [har] egna naturgåfvor, lynnen och rös-

ter”; hos Flygare-Carlén upplever jungman Bas i *Jungfrutornet* (1848) ”national-stolt-het” först när han kommer till hemön Gotland. Tanken är dragen till sin spets i Almqvists *Tre fruar i Småland*. Huvudpersonen, den förträfflige informatorn Medenberg, kallas av Johan Svedjedal ”något av ett drömt självporträtt” och de tre fruarna själva utpekade utan omsvep som allegoriska figurer, medan det småländska rövarbandet inte är fullt så fiktivt som man skulle kunna tro.⁵⁴ I *Tre fruar i Småland* är dock Småland det enda fullt verkliga – och det mest fiktiva. Almqvist nöjer sig inte med en småländsk ”nation”, omväxlande med den ”småländska racen”, utan urskiljer även ”den Kronobergska racen” som utmärks av en särskilt ”hög, stolt gestalt”.⁵⁵ Nationen härbärgerar en mängd olika nationer – som jag påpekade inledningsvis fanns en betydande vaghet i användningen av nationsbegreppet och det går att dra en teoretisk slutsats av detta med utgångspunkt i 1840-talromanerna. De två olika territorialiteterna förenas och sammanbinder en enhetlig nation, men kombinationen av den kulturellt och den territoriellt bestämda identiteten ledde samtidigt till att landskapens särart betonades och uppfattades som egna nationella gemenskaper. Samma logik som skapar nationell enhet drar alltså samtidigt isär enheten i en mångfald. För att frambesvärja en enhet krävdes en kartkropp med tydliga gränser att lära sig älska i en geopolitisk affektiv pedagogik.

Utsikt och kolonial blick

En annan enhetskapande pedagogisk möjlighet var att uppsöka en utsikt. Utsikten från Omberg i *Baron Julius K** är inte en enstaka företeelse: i urvalet av romaner återfinns inte mindre än sju detaljerat beskrivna utsikter och de är markerade på kartan. Utsikten över Vättern återkommer hos Almqvist i *Tre fruar i Småland* i en hänförd beskrivning med Jönköping som utsiktspunkt. Övriga utsiktspunkter är berg från vilka en avsevärd del av det omgivande landskapet kan överblickas – och bemästras. I Almqvists *Amalia Hillner* skildras den vidsträckta utsikten från Storkullen utanför Fjälkinge, som omfattar större delen av östra Skåne ända till gränsen mot Blekinge. Sällskapet består av de juridiskt sakkunniga som ska hjälpa Oscar att reda ut romanens trassliga arvsvist, om det är Oscar eller hans styvföräldrar – en fransyska och en expatrierad svindlare – som ska äga ett antal skånska herresäten. Det handlar om egendom och nation. Oscar reser också fram och tillbaka på samma skånska vägar och gör läsaren på så sätt hemmastadd på landsvägen mellan Hörby och Kristianstad: norra Skånes ortsnamn blir del av ett nationellt medvetande.⁵⁶

Utsiktens maktaspekt blir tydligare i Bremers *I Dalarna* (1845). Prästgården i Mora är utgångspunkt för romanens öppningsscen då landskapet på Valborgsmässoafton presenteras för prostens nyanlände son, botanikern herr Olof. Mary Louise Pratt har

undersökt reselitteratur och gjort iakttagelsen att victorianska upptäcktsresande ofta tar sig upp på höjder. Hon kopplar scenen till imperialistisk ideologi och kallar den ”the monarch-of-all-I-survey”.⁵⁷ I Bremers utsikt över sjön Siljan är det prostinnan, vars ”ord voro kungsord för Mora folk”, som med sin käpp pekar ut och benämner bergen och socknarna medan valborgsmässaöldar tänds runt sjön. Bremer gör till och med våld på geografin för att få även berg i Älvdalen att ingå i utsikten.⁵⁸ Pratt lyfter fram att bemästrandet av landskapet ofta förstärks genom antydning att utsikten är uttömmande, att betraktaren ser allt som finns.⁵⁹ Utsikten över Siljan är mer än uttömmande: prostinnan gör anspråk på att fånga in en större del av landskapet än hon faktiskt kan se.

Familjen i prästgården kontrasteras mot dalfolket, som i sin tur kontrasteras mot Älvdalens folk med eget melodiskt språk och utseende ”som närma sig Tattarne” – även socknarna har olika ”folk” som skiljer sig från varandra i dräkt, ”fysionomi, lynne och slöjder”. Dalfolket

tala emellan sig i denna besynnerliga, för Dalfolket egna dialekt, som icke förstås af andra Svenskar, men som sednare språkforskningar utrönt vara Isländska, det språk, i hvilket den äldsta Norräna [sic] tungan ännu lefver.⁶⁰

Denna kvarleva från hednisk tid blir djupt betydelsefull i romanen, men en vetenskaplig insats krävs för att utvinna denna betydelse. Om ”sednare språkforskningar” frilagt dialektens betydelser, dess kulturella rikedom, så ska vetenskapsmannen Olof, specialist på att systematisera naturen, förstå och värdera utsikten över landskapet. Att producera nationen genom att kolonisera landskapet blir här centralt för romanens föreställda geografi.

Det första att lägga märke till på kartan är att endast en tredjedel är täckt av de femton romanernas resvägar – norr om Dalarna förekommer endast enstaka punkter och en resa: Bremers *Midsommar-resan*, men den resvägen går huvudsakligen till sjöss. Erik/Theodor betraktar norrlandskusten från ångfartyget Örnsköld och kommenterar Hudiksvalls kyrkogård och Ångermanland med Örnsköldsvik, innan båten lägger till i Skellefteå och sällskapet reser i vagn en timma till gården Bragesholm. Längre in i Västerbotten kommer aldrig romanen – de reser vidare med ångfartyget för att nå Haparanda och fjället Aavasaxa. Liksom i *Baron Julius K** öppnar fosterlandet mot själens landskap och romanens underrubrik är mycket riktigt *En vall-fart*. En olycklig barndom har drivit Erik/Theodor ut på resor och han talar om den eviga längtan till ljusets hem: om ”den stora pilgrimsfärden på jorden, den yttre, den inre”. Heidi Hansson visar i en studie av *Midsommar-resan* och romanen *Nina* (1835) att Bremer ägnar sig åt ett slags orientalisering: ”Norrland har [...] inget eget liv, utan existerar endast i kraft av sitt förhållande till centrum.”⁶¹ I ambitionen att göra den norra landsändan till en tillflyktsort för själen idealiseras naturen, menar Hansson.⁶² Midnattssolen på fjäl-

let blir en genomgripande frälsningsupplevelse, men jag vill betona att den själsliga utvecklingen i *Midsommar-resan* trots allt är förankrad i det norrländska landskapet – ett ”hem ofvanom nordanvinden” är förvisso en idealiserande figur men detta hem är fjällen.⁶³ Den koloniala blicken på Norrland är ännu inte riktad mot landskapets naturresurser, utan mot folket.

I *Nils Holgerssons* Norrlandsskildring 60 år senare följer Lagerlöf, som kulturgeografen Lars Elenius visat, svenska statens linje i förhållande till samer respektive Tornedalsfinnar: samer exotiseras medan Tornedalsfinnar inte skildras alls.⁶⁴ Bremers Norrlandsskildring är likaså problematisk. Beskrivningen av finnar i Tornedalen skiljer sig dock inte från beskrivningen av skåningar eller smålänningar. ”Nordmarken bebos till större delen af finnar”, konstaterar Bremer och räknar upp alla de ”vackraste snillen [som] Sverige [har] Finland att tacka” för. På fjällfärden behövs en tolk ”emedan allt folket uppöfver Haparanda talar endast finska och Lappska” och roddarna som anlitas har ”det dystra allvar i drag och väsen, som utmärker finnarnes folk”. Däremot förekommer inga samer i romanhandlingen – de har dragit med sina renar längre uppåt fjället, men en fransk turist uttrycker en önskan om ”en frikassé på Lappar”. I *Strid och frid* sägs rent ut att samer bör betraktas på avstånd för ”brännvinets dunster och lappkåtans rök”.⁶⁵

Flygare-Carléns *En natt vid Bullar-sjön* (1847) var enligt författaren själv en tendensroman mot läseriet och anspelar på Svenska Missionssällskapet, bildat 1835, som inriktade sin verksamhet mot svenska samer.⁶⁶ Justus har begivit sig så långt bort i vildmarken man kan komma, men samerna han vill omvända är redan kristna. En sen kväll uppsöker han en särskilt grov brottsling på fjället Tjildjak, men på morgonen finns ingen kvar att frälsa. Samerna har flyttat vidare. Trots det sker en omvändelse på fjället, en omvänd omvändelse: medan Justus väntar ensam på det snöbetäckta fjället genomskådar han sin egen förvillelse. Beskrivningen av samefamiljen i kåtan består dock enbart av nedvärderande omdömen.⁶⁷ Det är den bilden av samerna som öppnade för det sena 1800-talets exploatering av Norrland, jämförbar med kolonisation.⁶⁸

Utsikten i von Knorrings *Torparen och hans omgifning* har emellertid andra konnotationer. Som titeln antyder håller sig romanen mest hemmavid, men en resa skildras och den är desto mer betydelsefull: huvudpersonen Gunnar far dryga sju mil för att hämta sin svägerska Elin, vilket leder till romanens passionshistoria i dubbel bemärkelse. Det är en klassisk tragedi i allmogemiljö och det är själva poängen: von Knorring strävar efter enhet över klassklyftor genom att i förordet vädja till sin läsekrets av bildad medelklass att känna igen egna känslor i andra former och uttryck. Torparen Gunnar blir i slutet Kristuslik när han offerar sig och sin kärlek till Elin. Den lilla staden där Elin bor förblir utan namn, men på resan hem betraktar Gunnar och Elin tillsammans utsikten över det västgötska slättlandet från berget Billingen. Skara kyrktorn, Kinnekulle

och Vänern som en ljusblå strimma i fjärran får Gunnar att fantisera om lustresor med Elin till Läckö slott.⁶⁹ Det är Västergötland, men det är också ett kärlekens landskap, den klassiska litteraturens *locus amoenus*. Det gör också landskapet till en frestelse; här finns en tydlig allusion på bibelstället där Jesus motstår Satans utsikt från Frestelsens berg (Matt 4:8–11). Själens landskap låter sig dock endast anas bakom Västergötland och den föreställda geografin präglas tvärtom av nationalismens dubbla territorialiteter av materialitet samt dialekt, seder och bruk.

I 1840-talets roman produceras nationen emellertid inte bara av kartkroppar och utsikter: nationen skrivs även in i själva marken. De emotionella band till jorden som Penrose definierar innehåller, förutom känslan av en naturlig hemhörighet i landskapet, idén om en symbiotisk relation mellan jorden och folket: landskapet formar människan och människans kropp blir åter jord efter döden. De emotionella banden förstärks också av att myter, historia, minnen knyts till landskapet.⁷⁰ Det är under mitten av 1800-talet som nationalistiska idealtyper börjar mejslas fram och folket i Dalarna blir de ”äkta” svenskarna.⁷¹ Historierna om hur Gustav Vasa fick hjälp av dalfolket att ”befria” nationen från den danske kungen var den nationalmyt som skulle byggas ut och göra Dalarna till ett kärnlandskap i svensk nationalism. Mest kända var dessa historier genom Anders Fryxells *Berättelser ur Svenska Historien* (1823–1879), som både Bremer och Almqvist hänvisar till – Almqvists egen folkskrift ”Gustav Vasa i Dalarne” (1839) är i själva verket en lätt omskrivning av Fryxell.⁷² Hos Bremer är Dalarna genom stödet till Gustav Vasa ”Svenska frihetens fosterjord” och dalfolket ”fanatiskt endast för friheten”. Hon beundrar sockendräkterna på kyrkbackarna i Siljanbygden – en scen som ska återkomma i *Nils Holgersson* och som också återfinns i H.C. Andersens reseskildring *I Sverrig* (1851) – och betonar folkets uråldriga språk, men det är än så länge inte odelat positivt.⁷³ Dalarna är ännu inte något kärnlandskap: vid mitten av 1800-talet är det fortfarande för vilt och otillgängligt med obegripligt språk. Däremot skriver Bremer in de fornnordiska myterna i jorden.

I Bremers roman hänvisas oupphörligen till Eddalitteraturen, bland annat i djurnamnen (den tama älgen Durathor och hästen Brunhilda), men referenserna går här djupare. I slutet hålls ett märkligt tal om fosterjorden: ”Der stå ättehögarne, som gömma dina förfäders ben, der äro urbergen, källorna, som bevara sägnerne från äldsta tider” – i sägnerna talar ”naturens sakta anderöster”.⁷⁴ Det är en gestaltning av de emotionella band som Penrose identifierar: jorden innesluter förfädernas kroppar, historia och myter. Landskapet kopplas intimt till huvudpersonen Siri, som kallas trollpacka och häxa; hon identifierar sig också med de häxor som brändes på bål i Mora under häxjakten i slutet av 1600-talet.⁷⁵ Den intensiva relation mellan natur, fornnordisk myt och folktro som häxorna – och Siri – representerar blir en lika bärande berättelse om nationen i romanen som de obligatoriska historierna om Gustav Vasa.

Lauritzen lyfter fram att även det bohusslänska landskapet i *Enslingen på Johanniskäret* (1846) bär ”minnen från en hjältemodig forntid”.⁷⁶ I Bremers *Strid och frid* är de norska fjällen förstenade troll och jättar, och Nordlandet med Finnmarken identifieras med Eddans Jotunhem. På samma sätt översätts svenska landområden i *Midsommar-resan* till Eddadiktningens geografi: Norrland är alltså Jotunhem, men dessutom är Bohuslän ”Alfhem” och Svealand ”det egentliga *Manhem*”.⁷⁷ Det är en idé som utvecklas hos Almqvist.

I *Amalia Hillner* används utsikten från Storkullen till en skämtsam historielektion. Talaren ger uttryck för en hängiven skandinavism inspirerad av att Kristianstadsslätten är ”det första Danmark”: ”Våra älskade vänner, Danskarne, våra ursprungliga landsmän”, kommer i framtiden förhoppningsvis att ingå i ”en allt varmare union, ju mera taflan ljusnar af forntida enhet emellan folken”. Denna enhet har, enligt den inspirerade talaren sitt ursprung i ”Trojanska krigets period”. I ramberättelsen till *Tre fruar i Småland* utvecklas denna historieskrivning inspirerad av Rudbecks *Atlantica*.⁷⁸ Richard Furumo och Frans Löwenstjerna beger sig till Hönshytte Skans i södra Småland, ”Kinnevalds urgamla härad”, som innehåller ”ett nordiskt *Ilion*”: Troja i Sverige. Det ska inte förstås i överförd bemärkelse. Asagudarna härstammar från Trakien och bevis för detta får Richard och Frans när de mitt bland blåbärsriset observerar en avvikande jordart, ”Terra Cotta” som ”det Thraciska folket” burit med från Svarta havet. Långt ner i denna jord finner de urnor och en kista med skelett, möjligen anfäder till den ”Kronobergska racen”. Framför allt upphittas en pergamentrulle med skrift på ”Fornsvenska” på ett ”hexametriskt versslag”, som herr Hugo föreställer sig liknar ”vårt ursvenska versmått i t.ex. Fornyrdislag, eller [...] sångerna i den äldre Eddan”.⁷⁹ Här har Almqvists roman givetvis lämnat alla verklighetsanspråk, men fiktionen om nationens ursprung bygger icke desto mindre på förfäders kroppar och en Edda i jorden. Den föreställda geografin identifierar samtidens landskap med forntidens myter och gestaltar denna historisering av landskapet med en nedgrävd skrift.

Gränsen – och på andra sidan

Ett territorium definieras av att det har gränser, men gränserna är knappast så stabila som man vill låta påskina, påpekar Penrose. Gränser är i själva verket komplexa och flexibla: ”It is through practices of territoriality that they are created, communicated and enforced [...]”.⁸⁰ Moretti finner gränser framför allt i den historiska romanen, 1800-talets succégenre.⁸¹ Han kopplar behovet av att representera Europas territoriella uppdelning till en samtid där imperiernas gränser ifrågasattes av nationalistiska rörelser samtidigt som gränserna hårdnade. Externa gränser mellan stater är i Morettis material platsen för äventyr, för mötet med det okända, medan interna gränser inom

en stat genererar lojalitetskonflikter mellan nation och region.⁸² I 1840-talets svenska samtidsromaner får gränsen likaledes betydelsedigra, men något annorlunda funktioner: gränsen blir platsen för en diskussion om medborgarskap.

I Bremers *I Dalarna* företas en lustresa från prästgården i Mora till Älvdalen nära gränsen till Norge, ”der vägen tar slut”. Kyrkoherde Gustaf försitter inte tillfället att inför en beundrande folkskara berätta historien om sin namne Gustaf Vasa som i ”dessa trakter” blev upphunnen ”vid foten af de norska fjellen”. Ungdomarna fortsätter dock längre in i den väglösa skogen längs Dalälven mot Särna och här tar häxberättelsen över nationsmyten, men vid gränsen uppkommer också en tredje berättelse om nationen: berättelsen om medborgarskap. Resan mot gränsen motiveras av ett besök hos den utmärkta fröken Lotta, allmänt kallad ”majoren” på grund av sina mustascher. Majoren driver framgångsrikt en lanthandel i Älvdalen och tar även hand om sin släkting Theodor, ”en stackars, ung, ofärdig gosse”. Han har stärkts till kropp och själ av baden i Dalälven så ”att han ej mer klagade öfver en sjukdom, som icke längre hindrade honom att vara en nyttig och lycklig menniska”. Planen är att utvidga verksamheten genom ”upptagande af flera unga menniskor, i en belägenhet liknande Theodors”.⁸³ Vägen till denna dubbla samhällsinsats har dock varit en pina: mustascherna jämte oförmågan att sjunga romanser och rita blommor gjorde majoren till en slät figur under uppväxten i en adlig släkt.⁸⁴

Medborgarskapstanken utvecklades med de demokratiska rörelserna från slutet av 1700-talet och forskningen har sedan T.H. Marshalls klassiska essä från 1950 betraktat den utvecklingen i tre steg: det civila, det politiska och det sociala medborgarskapet.⁸⁵ Kvinnor hade under första halvan av 1800-talet långt kvar till politisk rösträtt och var omyndiga – men fortfarande medborgare.⁸⁶ Det kvinnliga medborgarskapet var med Kathryn Gleadles ord ”in the process of construction and [...] always vulnerable to challenge and dismissal. As such, women were but ’borderline’ citizens”.⁸⁷ De nya medborgarna uppfattades i liberala läger som ett broderskap; medborgarskap var manligt konnoterat.⁸⁸ I inledningen till antologin *Män i Norden* skriver Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam:

En god medborgare var en karaktärsfast man, som hade betydelse för hela nationens tillstånd och utvecklingsmöjligheter. [...]

Den underliggande tanken var att medborgarnas olika egenskaper tillsammans konstituerade nationalkarakteren, det vill säga nationens politiska förmåga stod i direkt förbindelse med de individuella medborgarnas (männens) förmåga att kultivera sina medfödda och förvärvade egenskaper.⁸⁹

Medborgarskap var under första hälften av 1800-talet i hög grad en moralisk kategori och det fördes en debatt, inte minst i skönlitteraturen, om kvinnors bidrag till

nationen – om innebörden i det kvinnliga medborgarskapet. Bremer tillhörde dem som hävdade kvinnans rätt som medborgarinna.⁹⁰ Det är med utgångspunkt i den diskussionen som majorens samhällsinsats bör läsas. I civilisationens mitt finns inget utrymme för könsöverskridande individer; majorens kraft kan utvecklas till sin fulla medborgerliga potential först i utmarken mot gränsen.

Moretti noterar att rum tenderar att bli tid i närheten av gränser: interna gränser blir antropologiska, och själva resan går genom den sociala utvecklingens olika stadier. Interna gränser synliggör ländernas ”icke-samtidighet”, den moderna staten definieras som strukturer sammansatta av många temporala lager.⁹¹ Det stämmer också med Bremers roman. Hon uppmanar till turism med samma argument som senare skulle göra Dalarna till den svenska nationalismens kärnlandskap: ”till Dalarna måste man fara, om man vill se en natur, ännu i storartad oskuld, ett folk, ännu i detta patriarkal-tillstånd, som allt mera försvinner från jorden och som har drag af så stor och rörande skönhet”. Dalälvens forsar, skriver Bremer, ”värna landets oskuld” men gör det också fattigt, eftersom forsarna hindrar landets ”förbindelse med den handlande världen”.⁹² Majorens civilisatoriska gärning i det vilda Älvdalen ingår förvisso i en kolonial diskurs, men framför allt skriver historien in sig i en medborgardiskurs. Det handlar om hur kroppar som bryter upp heteronormer och normatkroppar får utrymme att utöva medborgarskap,⁹³ att bidra till samhället, eller med Bremers ord, ”att vara en nyttig och lycklig människa”.⁹⁴ Det är den liberala idéen om nationen: folket är medborgare som med gemensamma krafter ska ge nationen framgång och samtidigt lyckliggöras av nationen.

Lauren Berlant lyfter fram en annan aspekt av nationell identitet. I sin diskussion om ”the National Symbolic” analyserar hon nationens utopiska löften: förvandlingen av individen till medborgare är en fantasi om totalitet. Subjektet rekonstitueras till ett *kollektivt* subjekt, medborgaren – ”a transformation of micro-spaces into larger, neutral, impermeable sites”.⁹⁵ Nationens utopiska utfästelse om gemenskap innebär också att individen omformuleras som denna gemensamma helhet med fasta gränser. Hos Bremer är bilden för denna totaliserande, utopiska gemenskap familjen och villkoret kärlek. Den ”österländskt” vackra Ida i *Midsommar-resan* kommer från Lettland och hennes resmål är den ryska huvudstaden. Planerna förändras dock av en kärleksförklaring på bron över Torne älv, på själva gränsen mellan Sverige och Ryssland. Faktum är att fjället Aavasaksa, där den förlösande midnattssolen skingrar alla tvivel, är beläget på finska sidan, men det låtsas romanen inte om.⁹⁶ Hemmet som gemenskap är romanens budskap och den inledande beskrivningen av nationen i sin helhet förstärker förståelsen av nationen som gemenskap i det stora hemmet. Ida behöver inte längre vakta sina egna gränser, utan blir skyddad när hon ingår gemenskapen och uppgår i den nationella familjen. Gränsen i romanerna *I Dalarna* och *Midsommar-resan* intensifierar nationens löften till medborgarna.

I den inledande landskapskatalogen aktualiseras också den södra riksgränsen mot Danmark, den gräns som enligt skandinavisterna möjligen inte var någon gräns. Att Skånelandskapens svenska historia endast räknade 200 år nämns inte, men Moder Sveas kartkropp har en hand: ”Skåne är Sverges mot Danmark utsträckta hand, fordom i blodig kamp, nu i fostbrödralag.”⁹⁷ Brödrafolken ingår i familjen och gränsen mot Norge får en alldeles egen roman. *Strid och frid* (1840) uppehåller sig enbart i Norge och främst på herrgården Semb, dit svenska Susanna från Uddevalla anländer. Omedelbart efter ankomsten börjar hon gräla med förvaltaren Harald om vilket land som är bäst, Sverige eller Norge. Under större delen av berättelsen fortsätter sedan striden om vilket land som har bäst folk och landskap, godast öl, fisk, grönsaker, måttenheter, ja, en häftig träta uppstår till och med om var solen lyser klarast och huruvida väderstrecken ligger olika i de olika länderna – en humoristisk metod för att tydliggöra skillnader och var gränser upphör att göra skillnad.

Som långtida gäst hos norske statsministerns änka, Stina Sommerhielm, var Bremer väl medveten om svensk-norska unionens impopularitet.⁹⁸ Norge omtalas som ett ”främmande land” och den svaga intrigen är snarast ett svepskäl för att sprida kunskap om norska ord, nationalrätter, danser, seder och bruk – och inte minst om norska skaldar. Hon gör reklam för Snorre Sturlasons norska kungasagor och nästan varje kapitel har ett motto med citat ur norsk lyrik, ofta av nationaldiktarna Henrik Wergeland och J.S. Velhaven – med Bremers ord: ”unga män, ehuru personliga ovänner, räcka hvarandra broderlig hand däruti, att de uppriktigt älska sitt fädernesland”.⁹⁹ Bremer var en varm anhängare av norsk nationalism, men det innebar inte att hon avstod från att indirekt hylla unionen.

Förutom Hallingdalen beskrivs Tromsö på ”gränsen mellan Nordlandet och Finnmarken [...], dessa provinsers nu uppblomstrande medelpunkt” med handel med en mängd nationer.¹⁰⁰ Framför allt skildras ingående en vandring över Hardangervidda med snöstormar, fjällskred och skador, men i alla fall en storslagen utsikt. I Bergen tillfrisknar lyckligtvis romanens huvudpersoner och väl åter i Hallingdalen gifter sig de trötta nationsföreträdarna Susanna och Harald. Unionen benämns aldrig, men hela berättelsen tematiserar gränsen i bråket om nationerna och gestaltar unionen som ett äktenskap. Det är emellertid viktigt att påpeka att den svenska läsekretsen uppmanas att älska Norge, inte såsom del av det egna, utan såsom något främmande med egenartat språk och litteratur, mat, seder och bruk, och inte minst landskap. Susannas och Haralds äktenskap framställs inte som en förening i *en* nation, inte som en totaliserande familj, utan som en förening av två nationer. Den föreställda geografien utnyttjar maximalt nationalismens dubbla territorialiteter för att både förstärka gränsen och omfatta den med kärlek. *Strid och frid* är en kärlekshistoria över – och om – gränser.

I *Tre fruar i Småland* får gränsen en helt annan innebörd. Huvudpersonerna ger

sig ut för att möjligen ”dö för min fosterbygd” i kampen mot de rövare som hotar ”nationen” Småland. Gränsen till Kalmar län ges en särskild betydelse: en överenskomelse med landskansliet om bistånd från kronobetjäningen gäller inte utanför Jönköpings län, som alltså i romanen fungerar som egen jurisdiktion. Samtidigt har de värsta rövarna ”dragit sig inom Kalmarlänsgränsen [...] bortom Virsrum, på skogarna mellan Björkmåssen och Molilja”, vilket tvingar hjältarna in i ”det farliga Kalmarriket”.¹⁰¹ Gränsen är en osäker plats där egendomsrätt och lagens tjänare utmanas.

Gränser och skurkar

Rosen på Tistelön tillhör det Lauritzen kallar Flygare-Carléns ”sjöromaner”.¹⁰² Romanen lämnar aldrig den bohuslänska skärgården, men handelsvägarna för vidare ut över världen, till Norge, Amerika, Bahia. Det uppmuntrar till allsköns olovlig verksamhet. Gränsen är förutsättningen för smuggling – det här fallet ger stöd för Morettis tes att geografi formar berättelser.¹⁰³ Smuggling leder till det mord på lagens tjänare som styr det ödesmättade dramat om tvingande kärleken – och omöjlig förening – mellan mördarens dotter och den mördades son. Nationens gränstrakter blir även moralens gränstrakter, allra tydligast i den dygdiga Erika, alltför dygdig för Göteborg, men på Tistelön, en halvmil inom Paternosterskären, gifter hon sig ändå med en mördare.¹⁰⁴

Den moraliska normupplösningen leder rakt in i samma diskussion om det liberala medborgarskapet som Bremer för. Emilie Flygare-Carléns *Jungfrutornet* inleds på kuttern Medborgaren från Molde i Norge. Medborgarens kapten visar sig emellertid vara romanens ärkebov, men han upprätthåller sitt falska sken så väl att han får motta kungens medalj ”för berömliga gerningar”. Redan i första stycket presenteras dock det verkliga medborgerliga idealet: de livräddare i stormen vars medaljer ”bäras innanför och icke utanpå rocken”. I samma gränsvatten befinner sig också en könsöverskridande figur: ”mamma styrman” agerar skräckinjagande befälhavare i manlig dräkt ute till havs på skeppet Flygfisken som, liksom havet, saknar nationalitet.¹⁰⁵ Tvärtemot Bremers roman blir brottet med genusnormer här ett tecken på sammanbrott för den liberala medborgarskapstanken: Flygfisken visar sig vara ett slavskepp.¹⁰⁶ I detta fall fungerar könsöverskridandet som en manipulerande, falsk yta som döljer människovärdet i stället för att upprätta det.

En natt vid Bullar-sjön rör sig från hemmet på Hallands slätter, över icke lokaliserade herresäten och städer, men landar vid en gräns som anges med stor precision: Bullarens härad i norra Bohuslän vid gränsen till Norge och Dalsland – platsen för romanens dramatiska slut med fullständig moralisk kollaps och flera vansinnesmord. Det ”ödsliga, romantiskt vilda” landskapet, rikt på sägner, folktrons väsen och fornlämningar, kopplas också indirekt till Justus mission i en annan gränstrakt, Lappland: Bul-

laren är ”Bohusläns egentliga fjällbygd”. Även det lappländska fjället Tjildtjak visar sig vara en gräns förenad med livsfara: Justus undkommer med knapp nöd när han överraskas av ”den mördande dimman”.¹⁰⁷

Moretti visar att den brittiska 1800-talslitteraturens skurkar vanligtvis har utländskt ursprung.¹⁰⁸ Tistelöns smugglande och mördande befolkning är emellertid helsvensk. Likaså talar alla brottsmisstänkta personer bred uppländska i Almqvists *Skällnora Quarn* (1838), den svenska litteraturens första detektivhistoria.¹⁰⁹ I *Tre fruar i Småland* görs dock en distinktion mellan olika bovars nationaliteter. Den förträfflige Medenberg själv härstammar visserligen från Göteborg, men han deltar inte i krigshandlingarna. De ”redliga” småländska rövarna uppges ha tvingats till olagligheter av rena överlevnadsskäl, orsakade av orättvis lagstiftning. Det är den grupp som i slutet av romanen kan återvinnas till nationen genom en utopiskt socialistisk korrektionsanstalt belägen i det inre Småland. Ärkeboven, däremot, kommer från England och hans mest fruktade kämpar kallas omväxlande ”tattare” och ”zigenare”, vilket inte hindrar att de brukar ”ett stridssätt” från norra Blekinge.¹¹⁰ Samtliga personer av icke-småländskt ursprung omkommer i striderna. Skurkarnas ursprung avgör vem som faller under lagen och vem som faller utanför.

Kartografi

Frånsett Tjildtjak förblir Norrlands inland en vit fläck på kartan i de undersökta romanerna. Resvägarnas utbredning i det nationella rummet antyder att centrum för de nationalistiska anspråken låg i landskapen runt Vättern, möjligen ett sätt att etablera en ny mittpunkt för riket, som innan förlusten av Finland hade utgjorts av Östersjön. Vättern är också det mest besjungna vattnet i detta urval: förutom i *Tre fruar i Småland* prisas sjön i *Baron Julius K**, och även om resan inte ägnas mycket uppmärksamhet i von Knorrings *Cousinerna* är det just över Vättern som Axel far; Vättern saknas inte heller bland Flygare-Carléns vattenskildringar. I kortromanen *Bruden på Omberg* (1846) ger sig Carl August ut på resa för att se sig om i Sverige, men kommer aldrig längre än till Hjo. Efter snabba visiter i Gränna och på Visingsö ägnar han resten av romanen åt att fara fram och åter över Vättern mellan Hjo och Hästholmen vid Ombergs fot för att träffa sin brud.¹¹¹ Dalarna är ännu inte äktsvenskt: Almquist hävdade Uppland och Småland som ”kärnsvenska” provinser, medan det mest omskrivna landskapet är Västergötland, där såväl von Knorring som Almquist och Flygare-Carlén placerar intriger.¹¹²

Romanerna i urvalet visar en förskjutning i de föreställda geografierna: medan nationalismen i 1830-talromanen är kulturellt bestämd, kopplas den i 1840-talsromanen också till en territoriellt bestämd föreställning om nationell identitet. Samtidigt leder den territoriella identitetens prerogativ till att avgränsningen av territoriet kommer i

fokus och ges nya innebörder. Kartan erotiseras: nationens gränser framställs som en kropp att älska. Nationen produceras emellertid också i koloniala praktiker som att överblicka och utvinna rikedom ur natur och kultur genom systematisering. Komplexiteten i de nationella gränserna tydliggörs i hur de fungerar som incitament för en gestaltning av nationell gemenskap som liv och död. Dels intensifierar gränsen nationens löften till medborgarna om liv, gemenskap, arbete, kärlek. Dels är gränsen en dödszon, där vild natur samt moralisk och juridisk kollaps utgör livshot: fjällen vid och på andra sidan norska gränsen är nära att ta livet av huvudpersonerna i både *Strid och frid* och *En natt vid Bullarsjön*, medan en annan gränstrakt i sistnämnda roman blir platsen för vansinnesmord. Mord i gränsvatten utgör också upptakten till intrigen i såväl *Rosen på Tistelön* som i *Jungfrutornet*, och i *Tre fruar i Småland* omkommer samtliga icke-småläningar i strider vid gränsen. Nationens gräns är också gränsen för medborgarskapets välsignelser och lagens räckvidd. De föreställda geografierna i 1840-talets romaner mäter ut ett hemland: romanen skriver jord.

NOTER

- 1 Detta är första artikeln i projektet *Förtrollande nationer. Varumarknad, folketro och nationalism i skandinavisk skönlitteratur 1830–1850*, finansierat av RJ. För en presentation av projektet, se *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2016:1, s. 65–69. Varmt tack till Peter Jansson, professor i naturgeografi vid Stockholms universitet, för hjälp med att göra kartan till artikeln!
- 2 Om kartläggningens diskurs och nationalism i *Nils Holgersson* se Bjarne Thorup Thomsen, *Lagerlöfs litterære landvinding. Nation, mobilitet og modernitet i Nils Holgersson og tilgrænsende tekster*, Amsterdam 2007.
- 3 Thomas Mohnike, *Imaginierte Geographien. Der swedische Reisebericht der 1980er und 1990er Jahre und das Ende des Kalten Krieges*, Würzburg 2007, s. 19 ff.
- 4 Thongchai Winichakul cit. hos Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, rev. uppl., London & New York 2006, s. 173.
- 5 Jan Penrose, "Nations, states and homelands. Territory and territoriality in nationalist thought", *Nations and Nationalisms*, 8, 2002:3, s. 279.
- 6 *Ibid.*, s. 284–291.
- 7 För en diskussion om vagheten i nationsbegreppets användning under första hälften av 1800-talet se t.ex. Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge etc. 1990; Anna Bohlin, "Fredrika Bremer's Concept of the Nation During her American Journey", *Ideas in History*, 7, 2013:1–2, s. 43–70. Om Bremers och Almqvists skandinavistiska engagemang se Kari Haarder Ekman, "Mitt hems gränser vidgades". *En studie i den kulturella skandinavismen under 1800-talet* (Centrum för Danmarksstudier 23), Göteborg & Stockholm 2010; Anders Burman, *Politik i sak. C.J.L. Alm-*

- qvists samhällstänkande 1839–1851*, Stockholm & Stehag 2005, s. 225–249; Johan Svedjedal, *Frihetens rena sak. Carl Jonas Love Almqvists författarliv 1841–1866*, Stockholm 2009, s. 136–144; *Skandinavism. En rörelse och en idé under 1800-talet* (Centrum för Öresundsstudier 32), red. Magdalena Hillström & Hanne Sanders, Stockholm & Göteborg 2014.
- 8 Franco Moretti, *Atlas of the European Novel 1800–1900*, London & New York 1998, se särsk. s. 17–24. Moretti bemöter kritik för att kartorna i *Atlas* i själva verket är diagram samt utvecklar argumentationen för hur kvantifierbara data presenterade i kartor och grafer kan ge ny litteraturhistorisk kunskap i Franco Moretti, *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for a Literary History*, London & New York 2005.
- 9 Anderson 2006, se särsk. s. 24–36, 67–82.
- 10 Se t.ex. Emily Apter, *Against World Literature. On the Politics of Untranslatability*, London & New York 2013, s. 45–56; Gayatri Chakravorty Spivak, *Death of a Discipline*, New York 2003, s. 107 ff.
- 11 För en tabell med 1830- respektive 1840-talets mest tryckta författare i antal sidor, se Johan Svedjedal, *Almqvist – berättaren på bokmarknaden. Berättartekniska och litteratursociologiska studier i C.J.L. Almqvists prosafiktion kring 1840*, Uppsala 1987, s. 34.
- 12 För en analys av svenskhet som tillblivelse och användningen av ortnamn och landskapsbeskrivningar i *Sviavigamal*, se Johan Almer, *Variation på götiskt tema. En studie i C.J.L. Almqvists Sviavigamal*, Göteborg 2000.
- 13 Fredrika Bremer, *Midsommar-resan, en vall-fart*, Stockholm 1848, s. 131. Ang. Bremers egen Norrlandsresa och ”charter för ’Midnattssols vallfärdare’”, se Carina Burman, *Bremer. En biografi*, Stockholm 2001, s. 267.
- 14 Fredrika Bremer, *Nya teckningar ur hvardagslifvet. I Dalarna*, Stockholm 1845, ”Förord”.
- 15 Monica Lauritzen, *En kvinnas röst. Emilie Flygare-Carléns liv och dikt*, Stockholm 2007, s. 325.
- 16 Citat från Sophie von Knorring, *Cousinerna*, 2. uppl., Stockholm 1836, s. 98, 101; Sophie von Knorring, *Illusionerna*, red. Theres Kessler Agdler, Stockholm 2000, s. 18, 100; Fredrika Bremer, *Familjen H****, red. Åsa Arping, Stockholm 2000 [Bremer 2000a], s. 63, 73, 117, 177; Fredrika Bremer, *Teckningar utur hvardagslifvet. Presidentens döttrar. Berättelse af en guvernant*, Stockholm 1834, s. 67 f. Ang. litteraturdebatt i Bremers, von Knorrings och Flygare-Carléns 1830-talsromaner se Åsa Arping, *Den anspråksfulla blygsamheten. Auktoritet och genus i 1830-talets svenska romandebatt*, Stockholm & Stehag 2002.
- 17 Jfr Birgitta Holm, *Romanens mödrar 1. Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse*, Stockholm 1981, s. 66. För en diskussion om realismen i *Familjen H**** se äv. Arping 2002, s. 69 ff.
- 18 Citat från Bremer 2000a, s. 5, 111, 118, 143.
- 19 Carina och Lars Burman, ”Inledning”, i Fredrika Bremer, *Grannarne*, red. Carina och Lars Burman, Stockholm 2000, s. VII. Se äv. Gunnel Furuland, *Romanen som vardagsvara. Förläggare, författare och skönlitterära häftesserier i Sverige 1833–1851 från Lars Johan Hierta till Albert Bonnier*, Stockholm 2007, s. 56, 62 f.; Carina Burman, *Mamsellen och förläggarna. Fredrika Bremers förlagskontakter 1828–1865*, Uppsala 1995; Carina Burman 2001, s. 203–209; Åsa Arping, ”A Writer of One’s Own? Mary Howitt, Fredrika Bremer, Translation,

- and Literary 'Piracy' in the U.S. and Britain in the 1840s", samt Yvonne Leffler, "Gender and Bestsellers: the Swedish Novelist Emilie Flygare-Carlén", kommande i *Vita Traductiva* under 2016.
- 20 Fredrika Bremer, *Grannarne*, red. Carina och Lars Burman, Stockholm 2000 [Bremer 2000b], s. 3; Carina och Lars Burman 2000, s. XII.
- 21 Lars Burman, "Kommentar och ordförklaringar", i C.J.L. Almqvist, *Tre fruar i Småland*, i *Samlade Verk*, 25, red. Lars Burman, Stockholm 1998 [Lars Burman 1998a], s. 520.
- 22 C.J.L. Almqvist, *Tre fruar i Småland*, i *Samlade Verk*, 25, red. Lars Burman, Stockholm 1998 [Almqvist 1998a], s. 94.
- 23 Citat från von Knorring 2000, s. 10, 28 f., 60; idem 1836, s. 28, 33, 85, 88. *Cousinerna* analyseras med fokus på den litteraturdebatt som förs i romanen i Arping 2002, s. 75–114.
- 24 Sophie von Knorring, *Torparen och hans omgivning. En skildring ur folklivet*, I, Stockholm 1843, s. 6. I sin diskussion av kvinnliga författares förord under 1830-talet, analyserar Arping klassdimensionen i von Knorrings förord. (Arping 2002, s. 141 ff.)
- 25 Elisabeth Mark Ullstad, *Västgötskt folkliv hos Sophie von Knorring, Västgötlitteratur*, 1976:1–2. Alf Kjellén diskuterar romanens kontrastering mellan torpare och borgare samt lyfter fram hållningen till folkundervisning och nykterhetsfrågan. (Alf Kjellén, *Sociala idéer och motiv hos svenska författare under 1830- och 1840-talen*, 1, Stockholm 1937, s. 48–54.)
- 26 Svedjedal 1987, s. 34. Om ryska översättningar av von Knorring, Bremer och Flygare-Carlén se Maria Nikolajeva, *När Sverige erövrade Ryssland. En studie i kulturernas samspel*, Stockholm & Stehag 1996, s. 69 f.
- 27 C.J.L. Almqvist, *Drottningens juvelsmycke*, i *Samlade Verk*, 6, red. Lars Burman, Stockholm 2002, s. 52 ff., 91 ff.
- 28 Roland Lysell, "Solens gyldne kula, Påboda och Omberg. Platsens transformationer hos Almqvist", *Almqvistiana*, 2012, s. 16 ff., citat s. 18.
- 29 Almqvist 2002, s. 169.
- 30 C.J.L. Almqvist, *Kapellet*, i *Samlade Verk*, 8, red. Bertil Romberg, Stockholm 1996, s. 118. Lysell 2012, s. 18 f. Ang. förskjutningen i Almqvists inställning till fattigdomsfrågan samt berättelsens bibelallusioner se Svedjedal 1987, s. 112, 118 ff.; Kjellén 1937, s. 183–193.
- 31 Lysell 2012, s. 19.
- 32 Se Jon Viklund, *Ett vidunder i sitt sekel. Retoriska studier i C.J.L. Almqvists kritiska prosa 1815–1851*, Hedemora 2004, s. 163–199, särsk. s. 186 ff.; Kurt Aspelin, "Det europeiska missnöjet". *Sambällsanalys och historiespekulation. Studier i C.J.L. Almqvists författarskap åren kring 1840*, I, Stockholm 1979. Se äv. Svedjedal 2009, s. 133 ff.; Almer 2000, s. 35 f.; Anders Burman 2005, s. 217–224.
- 33 C.J.L. Almqvist, *Svenska Fattigdomens betydelse*, i *Samlade Verk*, 8, red. Bertil Romberg, Stockholm 1996, särsk. s. 288, 292.
- 34 Penrose 2002, s. 281.
- 35 Citat från C.J.L. Almqvist, *Baron Julius K*. Ur fröken Eleonoras Reseminnen*, i *Samlade Verk*, 7, red. Bertil Romberg, Stockholm 1998 [Almqvist 1998b], s. 75 f. (kurs. i original), 82, 88.

- 36 Almqvist 1998b, s. 97, 107.
- 37 Lysell 2012, s. 20. Jfr också Ester Brusewitz, "Almqvist som resenär och diktare", *Ord och Bild*, 1920, s. 241–256; Olof Holm, "Almqvists resor", *Almqvistiana*, 2012, s. 5–15.
- 38 Almqvist 1998b, s. 113 f.
- 39 Philip Edwards, *Pilgrimage and Literary Tradition*, Cambridge 2005.
- 40 Almqvist 1998a, s. 287.
- 41 Citat från C.J.L. Almqvist, *Det går an. Hvarför reser du?*, i *Samlade Verk*, 21, red. Johan Svedjedal, Stockholm 1993, s. 95 f. Den textkritiska utgåvan återger texten från 1838 års version av *Det går an*, som inhiberades. Den skulle ha publicerats tillsammans med kommentaren *Hvarför reser du?*, som betonar mötet med "det egentliga folket" som "i hvarje landskap, hvarjt härad, ja nästan i hvar socken [visa] viktiga och anmärkningsvärda olikheter". (Almqvist 1993, s. 113.) Dessa olikheter skrivs emellertid inte in i landskapet.
- 42 Almqvist 1993, s. 95, 97.
- 43 Penrose 2002, s. 284.
- 44 Ang, hur gemensamma konsumtionsmönster bidrar till nationell gemenskap se Ehn, Frykman & Löfgren 1993. Ernest Gellner analyserar nation och nationalism som en konsekvens av det kapitalistiska samhället. (Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, London 1983.)
- 45 Emilie Carlén, *Pål Värning. En skärgårdsynglings äventyr*, red. Johan Svedjedal, Stockholm 2000, s. 16 f., 111, 169, 172 ff., 180, 265 ff.
- 46 Ang, Ritter och geografin som disciplin se Andreas Schach, *Carl Ritter (1779–1859). Naturphilosophie und Geographie. Erkenntnistheoretische Überlegungen, Reform der Geographie und mögliche heutige Implikationen*, Münster 1995.
- 47 Pontus Hennerdal, *Education through Maps. The Challenges of Knowing and Understanding the World*, Stockholm 2015.
- 48 Se t.ex. Karl Wittington, *Body-Worlds. Opiscinus de Canistris and the Medieval Cartographic Imagination*, Toronto 2014.
- 49 Silke Wenk, "Gendered Representations of the Nation's Past and Future", övers. Tom Lampert, i *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, red. Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall, Oxford & New York 2000, s. 63–77. Om franska Marianne samt Germania och Britannia, se äv. George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, New York 1985, s. 90–100.
- 50 Citat från Bremer 1848, s. 5 f., 40.
- 51 Citat från C.J.L. Almqvist, *Amalia Hillner*, i *Samlade Verk*, 23, red. Lars Burman, Stockholm 1995, s. 75 f. Amalias sinnliga "geografimetodik" och symboliken i *Amalia Hillner*, särskilt undersökningen av hur personer kopplas till nationer, diskuteras i Lars Burman, *Tre fruar och en mamsell. Om C.J.L. Almqvists tidiga 1840-talsromaner*, Hedemora 1998 [Lars Burman 1998b], s. 40–76, särsk. s. 51–61. Se äv. Algot Werin, "Inledning", i C.J.L. Almqvist, *Amalia Hillner*, i *Samlade Skrifter*, 23, Stockholm 1932, s. IX. Ang, Sverige som kropp i *Sviavigamal*, se Almer 2000, s. 104 ff. Ang, kroppen som geografi i Almqvists *Murnis*, se Gunilla Hermansson, "Extasens och melankolins rum. Om Almqvists himmel-

- ska geografi”, *Almqvistiana* 2012, s. 22–27; Horace Engdahl, *Den romantiska texten. En essä i nio avsnitt*, Stockholm 1986, s. 192 ff.
- 52 Carlén 2000, s. 56.
- 53 Emilie Carlén, *Rosen på Tistelön. Berättelse från skärgården*, II, Stockholm 1842, s. 569 f. Om Arnmans filantropiska verksamhet se Yvonne Leffler, *I skräckens lustgård. Skräckero- mantik i svenska 1800-talsromaner*, Göteborg 1991, s. 69.
- 54 Svedjedal 2009, s. 42. Se också Lars Burmans analys av manlighet i *Tre fruar i Småland* (Lars Burman 1998b). Kjellén kopplar sin diskussion av romanen till oroväckande statistik om ökande brottslighet i Småland under 1840-talet. (Kjellén 1937, s. 217–227.)
- 55 Citat från Bremer 1848, s. 7; Emilie Carlén, *Jungfrutornet. Sjöroman*, I–II, Stockholm 1848, s. I:383; Almqvist 1998a, s. 48, 228, 348, 358. Olika idéer om ”folket” sträckte sig under 1800-talet från konservativ ”bonapartism” med kungen som folkets röst till ett vänsterradikalt, liberalt demokratibegrepp. Se Matti Klinge, *Idyll och hot. Zacharias Topelius – hans politik och idéer*, övers. Nils Erik Forsgård, Stockholm & Helsingfors 2000.
- 56 Almqvist 1995, s. 103 f., 111, 269 ff. Brusewitz påpekar att det var Almqvists egen första ”ut- sikt över skånska landet”. (Brusewitz 1920, s. 252 f.)
- 57 Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, London & New York 1992, s. 201–213.
- 58 Citat från Bremer 1845, s. 24, 19 f. Ang. Bremers egna resor i Dalarna och Norrland, se Gunnel Furuland, ”Författare som resenärer och resenärer som författare. Fredrika Bre- mer och H.C. Andersen i Dalarna”, i *Resenärer i Dalarna – från Carl von Linné till Göran Palm*, Mora 2007, s. 19–49; Carina Burman 2001, s. 244 ff., 266 ff.
- 59 Pratt 1992, s. 204 ff.
- 60 Bremer 1845, s. 179, 121, 24.
- 61 Heidi Hansson, ”Ljusets rike. Fredrika Bremer i Norrland”, *Sammlaren*, 2003, s. 44–60, här: s. 50.
- 62 Ibid.
- 63 Bremer 1848, s. 85.
- 64 Lars Elenius, ”Selma Lagerlöf och Norrland. Nationella idealbilder i *Nils Holgerssons un- derbara resa*”, i *I Selma Lagerlöfs värld* (Lagerlöfstudier), red. Maria Karlsson & Louise Vinge, Stockholm & Stehag 2005, s. 182–209. Se äv. Astrid Surmatz, ”Nils Holgersson and a Japanese animated series”, i *Re-Mapping Lagerlöf. Performance, Intermediality, and Euro- pean Transmissions*, red. Helena Forsås-Scott, Lisbeth Stenberg & Bjarne Thorup Thom- sen, Lund 2014, s. 163–180.
- 65 Citat ur Bremer 1848, s. 40, 112, 131, 132 f.; Fredrika Bremer, *Nya Teckningar ur hvardags- lifvet. Strid och frid, eller några scener i Norge*, Stockholm 1840, s. 71. Hansson lyfter också fram dessa exempel på kolonial blick på samer i *Midsommar-resan* (Hansson 2003, s. 57).
- 66 Lauritzen 2007, s. 345–352. Se också Maria Löfgrens analys av kvinnlig subjektivitet i *En natt vid Bullar-sjön*: Maria Löfgren, *Emancipationens gränser. Emilie Flygare-Carléns 1840-talsromaner och kvinnans ställning*, Stockholm & Stehag 2003, s. 148–204; Leffler 1991, s. 55–69.
- 67 Emilie Carlén, *En natt vid Bullar-sjön*, III, Stockholm 1847, s. 89, 102 ff., 121–127.

- 68 Se *Linjer i en norrländsk litteraturhistoria*, red. Kjell-Arne Brändström, Umeå 1999. Brändström diskuterar också samer i litteraturen, dock utan att ta upp Bremer eller Flygare-Carlén, i Kjell-Arne Brändström, "Bilder av det samiska i den svenska 1800-talslitteraturen", i *Bilden av det samiska. Samerna och det samiska i skönlitteratur, forskning och debatt*, red. Kjell-Arne Brändström, Umeå 2000, s. 51–87.
- 69 von Knorring 1843, s. 213 f.
- 70 Penrose 2002, s. 281 f.
- 71 Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren, *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm 1993, s. 33; Matti Klinge, *Den politiske Runeberg*, Stockholm & Helsingfors 2004; Lutz Rühling, "Swedes", i *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*, red. Manfred Beller & Joep Leerssen, Amsterdam & New York 2007, s. 248 ff.
- 72 Algot Werin, "Inledning", i C.J.L. Almqvist, *Folkskrifter*, i *Samlade Skrifter*, 12, Stockholm 1920, s. V–XXXVI, här: s. XIII; Svedjedal 1987, s. 205–211.
- 73 Citat från Bremer 1845, s. 50, 120–128. Ang. kontakterna mellan Bremer och Andersen samt Andersens resa till Dalarna, se Furuland 2007.
- 74 Bremer 1845, s. 341.
- 75 Carina Burman lyfter fram Siris förbund med naturen i Carina Burman, "Knytt och oknytt, djuriskt och mänskligt hos Fredrika Bremer", i *Fredrika Bremer – föregångare och förebild*, red. Anita Widén, Hedemora 2005 s. 65 f.
- 76 Lauritzen 2007, s. 315. För en analys av gestalten Anton se Leffler 1991, s. 61 ff.
- 77 Citat från Bremer 1840, s. 70, 92; idem 1848, s. 23, 25, 38.
- 78 Almqvist 1998a, s. 499. Ang. användning av fornnordisk litteratur som källmaterial i historisk forskning, se Anna Wallette, *Sagans svenskar. Synen på vikingatiden och de isländska sagorna under 300 år*, Malmö 2004. Se äv. Lars Burman, "Inledning", i C.J.L. Almqvist, *Tre fruar i Småland*, i *Samlade Verk*, 25, Stockholm 1998 [Lars Burman 1998c], VII–XXV, här: s. XI; Burman 1998b, s. 55; Almer 2000; Aspelin 1979, s. 208 ff.
- 79 Citat från Almqvist 1995, s. 113 f.; idem 1998a, s. 498, 504 f.
- 80 Penrose 2002, s. 280.
- 81 Moretti 1998, s. 35.
- 82 Ibid., s. 35 ff.
- 83 Citat från Bremer 1845, s. 159, 162, 164, 174, 179, 181.
- 84 Könsväxlingar i den svenska 1800-talslitteraturen är ämnet för Sam Holmqvists kommande avhandling i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet med arbetstiteln "Transformationer. 1800-talets svenska translitteraturhistoria genom Lasse-Maja, C.J.L. Almqvist och Aurora Ljungstedt".
- 85 Feminister har kritiserat Marshall för att inte ta med kvinnor i beräkningen, vilket ger en annan progression i medborgarskapets utveckling. Gunnela Björk, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950*, Stockholm 2000, s. 13–26; T.H. Marshall & Tom Bottomore, *Citizenship and Social Class*, Chicago 1992.
- 86 Villkoren för svenskt medborgarskap reglerades i lag år 1858. (Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920*, Stockholm 2005, s. 24.)

- 87 Kathryn Gleadle, *Borderline Citizens. Women, Gender, and Political Culture in Britain 1815–1867*, Oxford 2009, s. 17.
- 88 John Horne, "Masculinities in Politics and War in the Age of Nation-States and World Wars, 1850–1950", i *Masculinities in Politics and War. Gendering Modern History*, red. Stefan Dudink, Karen Hagemann & John Tosh, Manchester & New York 2004, s. 22–40.
- 89 Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, "Inledning", i *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Hedemora 2006, s. 9–12, här: s. 11.
- 90 Se t.ex. Anna Bohlin, "Den manliga frimodigheten. Gud och andra män hos Fredrika Bremer", i *Kvinnorna gör mannen. Maskulinitetskonstruktioner i kvinnors text och bild 1500–2000*, red. Kristina Fjelkestam, Helena Hill & David Tjeder, Göteborg & Stockholm 2013, s. 311–342.
- 91 Moretti 1998, s. 38 ff.
- 92 Citat från Bremer 1845, s. 50, 168.
- 93 "Begreppet "normat" är myntat av den amerikanska forskaren Rosemarie Garland Thompson och avser den abstrakta idé om en fullt funktionsduglig kropp och psyke, som vårt samhälle förutsätter men ingen lever upp till. Se t.ex. Robert McRuer: *Crip Theory. Cultural Signs of Queerness and Disability*, New York & London 2006.
- 94 Bremer 1845, s. 164.
- 95 Lauren Berlant, *The Anatomy of National Fantasy. Hawthorne, Utopia, and Everyday Life*, Chicago & London 1991, s. 20 ff., citat på s. 25.
- 96 Carina Burman 2001, s. 267.
- 97 Bremer 1845, s. 11.
- 98 Om Bremers tid i Norge och romanens tillkomst, se Carina Burman 2001, s. 124 ff., 144 ff., 176 ff.
- 99 Citat från Bremer 1840, s. 14, 37, 58.
- 100 Ibid., s. 71.
- 101 Citat från Almqvist 1998a, s. 270, 417 f.
- 102 Lauritzen 2007, s. 232.
- 103 Moretti 1998, s. 70.
- 104 Emilie Carlén, *Rosen på Tistelön. Berättelse från skärgården*, I, Stockholm 1842, s. 118 f. Maria Löfgrens analys av gestalten Erika betonar i stället äktenskapet som ett civilisationsprojekt. (Löfgren 2003, s. 108 ff.)
- 105 Mamma styrman analyseras i Sam Holmqvists kommande avhandling.
- 106 Citat från Carlén 1848, I, s. 5, 89, 119 f., 128.
- 107 Carlén 1847, s. 5, 99.
- 108 Moretti 1998, s. 29 f.
- 109 C.J.L. Almqvist, *Skällnora Quarn*, i *Samlade Verk*, 8, red. Bertil Romberg, Stockholm 1996, s. 321–381. Svedjedal analyserar nyfikenhets- och spänningsgreppen i historien samt nyanserar genrebeteckningen detektivberättelse. (Svedjedal 1987, s. 137–152.)
- 110 Almqvist 1998a, s. 412.
- 111 Emilie Carlén, *Bruden på Omberg*, Viborg 1846.
- 112 Lars Burman 1998c, s. X.

ABSTRACT

Anna Bohlin, Department of Ethnology, History of Religions and Gender Studies, Stockholm University

The Swedish novel of the 1840s as national cartography (Den svenska 1840-talsromanen som nationell kartografi)

The Swedish novel of the 1840s maps the nation. Whereas the novels of the 1830s advocate a predominantly cultural nationalism, the nationalism in the novels of the 1840s connects to the national territory. Inspired by Franco Moretti, a map is used as an analytical tool marking out travel routes in Sweden and Norway in 15 novels by the best-selling authors Fredrika Bremer (1801–1865), Sophie von Knorring (1797–1848), Emilie Flygare-Carlén (1807–1892), and C.J.L. Almqvist (1793–1866). The map shows that the national territory is unevenly covered: most of the novels are set in the provinces surrounding the lake Vättern, possibly creating a new water centre for the nation, while Dalecarlia, later to become the "core province" of Sweden, is still considered too wild and remote. Furthermore, the map shows that borders become the focus of attention as territory gains importance. Geography teaching is a recurrent theme in the novels, and the national map is even portrayed as the body of Mother Svea — national boundaries conjure up an eroticised unity, a body evoking love. Nevertheless, the imagined geographies connecting cultural nationalism to territory also have the paradoxical effect of constructing the provinces as separate national communities. Therefore, external as well as internal borders appear as important narrative sites. Nationalist thought at the beginning of the 19th century was often part of a liberal movement developing the idea of citizenship, and in these novels the borders instigate narratives of citizenship. The borders intensify the promises of the nation-state to the citizen: the border is the site where bodies that do not comply with societal norms can find a place to make their contribution to the nation. However, the border is also the site where citizenship is contested, as unstable law enforcement exposes the characters to lethal violence.

Keywords: Nationalism, imagined geographies, Fredrika Bremer, Sophie von Knorring, Emilie Flygare-Carlén, C.J.L. Almqvist